

ФРОЛОВ

Сергій Володимирович,
кандидат історичних наук,
старший викладач
кафедри філософії та
суспільних наук,
Харківська державна
зооветеринарна академія
fsvvet2015@ukr.net
(м. Харків)

ПРИХОДЬКО

Тамара Миколаївна,
кандидат історичних
наук, завідувач кафедри
філософії та суспільних
наук, Харківська
державна зооветеринарна
академія
tnpvet2015@ukr.net
(м. Харків)

КУЦИНА

Лідія Вікторівна,
старший викладач
кафедри філософії та
суспільних наук,
Харківська державна
зооветеринарна академія
lidiya.kutcynga@gmail.com
(м. Харків)

ДІЯЛЬНІСТЬ КАФЕДРИ СУСПІЛЬНИХ НАУК

ХАРКІВСЬКОГО ВЕТЕРИНАРНОГО ІНСТИТУТУ У 50-60-х pp. XX ст.

Стаття присвячена розвитку суспільних наук у Харківському ветеринарному інституті у 50–60-х pp. XX ст. під час хрущовської «відлиги». Рішення XX та XXII з'їздів КПРС, де було засуджено культ особи Й. Сталіна, відкрили нові можливості перед суспільствознавцями та істориками. Розширилася тематика наукових досліджень, відкрилися двері архівів, у науковий обіг, залучаються нові джерела. Це була певна лібералізація суспільного і наукового життя країни. Саме в цей час з'являються колективні праці суспільствознавців та істориків. Найбільш помітним явищем була робота над виданням 26-томної праці «Історія міст і сіл Української РСР». Свій внесок у написання цієї праці внесли історики кафедри суспільних наук Харківського ветеринарного інституту.

При написання статті було використано історико-генетичний метод дослідження.

***Ключові слова:** «відлига», культ особи, суспільні науки, історична наука, лібералізація.*

ACTIVITY OF THE DEPARTMENT OF SOCIAL SCIENCES OF KHARKOV VETERINARY INSTITUTE in the 50-60's of the XX century

The article is devoted to the development of social sciences in the Kharkov Veterinary Institute in the 50-60's of the XX century during Khrushchev's «ottemel». The personality cult of Stalin and new opportunities for social scientists and historians were condemned according to the decisions of the 20th and 21st Congresses of the CPSU. The subject of scientific research is expanding, the funds of archives are opened and new sources are being introduced into the scientific field. This was a period of a certain liberalization of the social and scientific life of the country. At this time collective works of Kharkov historians have appeared. The most notable phenomenon of that time was the work on the 26-volume «History of Cities and Villages of the Ukrainian SSR». Historians of the Department of Social Sciences of the Kharkov Veterinary institute also contributed to the writing of this work. Preparing of the article is based on using the historical genetic method of research.

Key words: «ottemel», personality cult, social sciences, historical science, liberalization.

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КАФЕДРЫ ОБЩЕСТВЕННЫХ НАУК

ХАРЬКОВСКОГО ВЕТЕРИНАРНОГО ИНСТИТУТА В 50-60-х гг. XX ст.

Статья посвящена развитию общественных наук в Харьковском ветеринарном институте в 50-60-е годы XX ст., периода хрущевской «оттепели». Решения XX и XXII съездов КПСС, осудившие культ личности И. Сталина, открыли новые возможности перед обществоведами и историками. Расширяется тематика научных исследований, открываются двери архивов, в научный оборот вводятся новые источники. Это был период определенной либерализации общественной и научной жизни страны. Именно в это время появляются коллективные работы обществоведов и историков. Наиболее заметным явлением, была работа над 26-томной работой «История городов и сел Украинской ССР». Свой вклад в написание этой работы внесли и историки кафедры общественных наук Харьковского ветеринарного института.

При написании статьи был использован историко-генетический метод исследования.

Ключевые слова: «оттепель», культ личности, общественные науки, историческая наука, либерализация.

Важливим кроком на шляху лібералізації суспільного життя стали рішення XX з'їзду КПРС, який поклав початок змінам у радянському суспільстві та історичній науці, зокрема. П'ятирічка між 1956-м та 1961-м роками, з XX по XXII з'їзди – це свого роду вододіл, який стався у радянському суспільстві. У цей час було визначено загальний напрям роботи суспільствознавців та

істориків – подолання сталінського догматизму і повернення до ленінської спадщини, засудження культу особи Й. Сталіна.

Історіографія досліджуваної теми доволі обмежена. Загальні відомості про історію Харківського зооветеринарного інституту та окремих його підрозділів, кафедр, діяльності викладачів можна знайти у збірниках, присвячених ювілейним датам навчального закладу: «Історія Харківської державної зооветеринарної академії. 155 років» [1]; «Харківській державній зооветеринарній академії – 160 років» [2]; «Харківська державна зооветеринарна академія. 1851–2016» [3]. Перше узагальнене дослідження про становлення та розвиток ХЗВІ можна знайти у роботі М.П. Палютіна «Харківський зооветеринарний інститут (минуле і сучасне зооінженерного факультету)» [4].

Мета статті – дослідити діяльність кафедри суспільних наук Харківського ветеринарного інституту під час хрущовської «відлиги» 50-60-х рр. ХХ ст.

ХХ з'їзд КПРС став кінцем сталінської епохи, дав можливість більш вільного обговорення суспільних питань, ознаменував послаблення ідеологічної цензури в літературі і мистецтві та повернення багатьох раніше заборонених імен. Почався новий етап і у розвитку суспільних наук. Основним напрямом роботи істориків та суспільствознавців стали: подолання сталінського догматизму, засудження культу особи Й. Сталіна, повернення до методів колективного керівництва [5, с. 77–78]. Звітна доповідь М.С. Хрущова на ХХ з'їзді, промова А.І. Мікояна, виступи академіків О.І. Несміянова та О.М. Панкратової у тій чи іншій мірі торкалися проблем розвитку історичної науки. Історики та суспільствознавці взяли до відома ті сторінки звітної доповіді М. Хрущова, які роз'яснювали «марксистсько-ленінське розуміння ролі особистості в історії». ЦК рішуче виступив проти «...чужого духу марксизму-ленінізму культу особи, який перетворює того чи іншого діяча в героя-чудотворця та одночасно принижує роль партії і народних мас, веде до зменшення її творчої активності» [6, с. 101–102].

Процес десталінізації мав позитивний вплив на культурне життя, розвиток науки та освіти в країні. З другої половини 50-х років спостерігається піднесення творчої активності істориків і суспільствознавців, з'являються численні фундаментальні багатотомні праці, підготовлені авторськими колективами, а саме «Всесвітня історія», «Історія СРСР», «Історія Української РСР», зокрема остання стала підсумком роботи українських істориків другої половини 50-х років і висвітлювала багатотомний шлях українського народу з давніх часів до 1956 р. Вийшли з друку «Нариси історії історичної науки в СРСР», «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу», «Історія міст і сіл Української РСР», «Українська радянська енциклопедія» та ін.

Зросла кількість журналів: у 1957 р. побачили світ журнали: «История СССР», «Вопросы истории КПСС», «Новая и новейшая история», «Український історичний журнал», «Народна творчість та етнографія» та ін.

У 1956–1957 навчальному році на кафедрі марксизму-ленінізму Харківського ветеринарного інституту працювало чотири викладачі: завідувач кафедри, кандидат історичних наук, доцент П.Г. Плугатирьов читав курс лекцій з історії КПРС, діалектичного та історичного матеріалізму; кандидат економічних наук, доцент О.М. Гремякіна викладала курс політичної економії; старший викладач О.Д. Гойко викладав курс з історії КПРС та діалектичного і історичного матеріалізму; асистент М.Н. Романов проводив семінарські заняття з історії КПРС і політичної економії соціалізму [7, арк. 1–2]. У тому ж навчальному році викладання суспільних наук зазнало змін. Так, згідно з наказом Міністерства вищої освіти СРСР від 3 липня 1956 р., з 1956–1957 навчального року у вищих навчальних закладах країни вводилося викладання трьох самостійних курсів: «Історія Комуністичної партії Радянського Союзу»; «Політична економія»; «Діалектичний та історичний матеріалізм» [7, арк. 3].

Свою навчально-методичну та наукову роботу кафедра марксизму-ленінізму ХВІ будувала на основі рішень з'їздів КПРС, постанов партії та уряду, наказів міністерств та ін. Так, керуючись законом «Про укріплення

з'язків школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти» від 1958 р., деякі викладачі кафедри взяли участь у складанні наукових програм з розвитку сільського господарства колгоспів Харківської області [8, арк. 69].

1960–1961 навчальний рік у Харківському ветеринарному інституті запам'ятався організаційними змінами. На підставі постанови Ради Міністрів УРСР від 17 червня 1960 р. і наказу міністра сільського господарства УРСР від 10 серпня 1960 р. Харківський ветеринарний інститут та Харківський зоотехнічний інститут об'єднувались у Харківський зооветеринарний інститут на базі ХВІ [4, с. 95]. Це призвело до збільшення складу викладачів кафедри суспільних наук. У цьому навчальному році кафедра марксизму-ленінізму ХЗВІ налічувала вже 12 викладачів: завідувач кафедри, кандидат економічних наук, доцент М.А. Терехов; кандидат економічних наук, доцент Х.Г. Попов; кандидат економічних наук, доцент О.М. Гремякіна; кандидат історичних наук, доцент П.Г. Плугатирьов; кандидат філософських наук, старший викладач В.К. Комаров; старший викладач М.П. Притула; старший викладач П.М. Юркевич; викладач М.Н. Романов; асистент В.Д. Яценко; асистент В.Ф. Копієцький, і п'ять навчальних дисциплін: «Історія КПРС»; «Політична економія»; «Філософія»; «Основи наукового атеїзму та естетики»; «Основи марксистсько-ленінської етики» [9, арк. 97].

Значне місце у роботі кафедри відводилося науковій роботі. Так, доцент М.А. Терехов працював над монографією «Соціалістичне розширене відтворення в колгоспах»; доцент П.Г. Плугатирьов збирав матеріал для монографії «Історія ХТЗ», написав статтю «Боротьба більшовицької організації Харкова проти військово-промислових комітетів у період першої світової війни»; доцент Х.Г. Попов розробляв тему «Інтенсифікація соціалістичного сільського господарства», написав статтю для збірника АН УРСР «Критика теорії стійкості дрібного селянського господарства і ревізіоністських поглядів з питань соціалістичного перетворення сільського господарства»; старший викладач В.К. Комаров працював над монографією «Про роль світогляду в науковому дослідженні».

Над написанням кандидатських дисертацій за темами відповідно працювали: старший викладач О.Д. Гойко – «Про формування комуністичних і моральних якостей і рис радянської людини»; старший викладач С.Г. Пасманник – «Соціально-економічні результати автоматизації виробництва в СРСР та США»; старший викладач М.П. Притула – «Боротьба більшовицької партії за подальше укріплення союзу робітничого класу і селянства в роки революційного підйому (1910–1914 рр.); асистент В.Д. Яценко – «Комсомол України – бойовий помічник партії в організації і розвитку партизанського руху в роки Великої Вітчизняної війни»; викладач М.Н. Романов – «Господарсько-організаційна і партійно-політична робота в сільському господарстві в 1953–1957 рр.» [10, арк. 106–108].

Виходячи з рішень XXII з'їзду КПРС (1961 р.), кафедрою суспільних наук були переглянуті тексти лекцій, тематика наукових досліджень з урахуванням нової Програми КПРС, яка націлювала суспільство на будівництво комунізму в СРСР [11, арк. 76]. У 1962–1963 навчальному році викладачі кафедри суспільних наук продовжували працювати над темами наукових досліджень: доцент В.П. Будніков закінчив роботу над докторською дисертацією на тему: «Більшовицька партійна печать в період підготовки і проведення Великої Жовтневої соціалістичної революції»; старший викладач В.Ф. Копієцький працював над кандидатською дисертацією на тему: «Діалектико-матеріалістичні ідеї в працях академіка О.П. Карпінського» [12, арк. 87].

Помітним явищем того часу була робота над написанням історико-краєзнавчого видання, що висвітлювало історію населених пунктів України від найдавніших часів до 1970-х років. Ініціаторами створення цієї праці були широкі кола громадськості – краєзнавці, журналісти, педагоги, історики, архівісти, підтримані науковими інституціями. За їхніми зверненнями 29 травня 1962 р. ЦК КПУ прийняв постанову про підготовку та випуск, на громадських засадах, 26-ти томного видання українською мовою – «Історія міст і сіл Української РСР (25 областей і Київ)» [13, с. 578]. Цей масштабний проект планували завершити в 1967 р., до 50-річчя більшовицького перевороту 1917 р.

Однак, через великий обсяг робіт, останній том: «Кримська область», вийшов у 1974 р. [13, с. 578]. Загальне керівництво здійснювала Головна редколегія, яку очолював П.Т. Тронько. У 1967 р. вийшов 21-й том «Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область» [14]. Активну участь у написанні цієї роботи брали викладачі кафедри суспільних наук ХЗВІ: М.А. Терехов, М.П. Притула, М.Н. Романов, В.П. Будніков, С.Г. Пасманник, Я.М. Григор'єв. Вийшла спеціальна постанова Харківського сільського обкому КП України про закріплення кафедри марксизму-ленінізму ХЗВІ для роботи з написання історії Дергачівського району Харківської області [15, арк. 42].

Всього до цієї роботи було залучено понад 100 тисяч осіб, задіяно низку міністерств, наукових установ, творчих спілок, вищих навчальних закладів, архівів, бібліотек, музеїв. Наукова праця «Історія міст і сіл Української РСР», значно сприяла розвитку історичного краєзнавства в Україні, активізації використання архівних фондів. Це була дійсно загальнонародна справа, яка стала можливою під час лібералізації суспільного життя. І сьогодні ця фундаментальна праця залишається не перевершеною. З цього приводу академік П.Т. Тронько писав: «Значення цієї праці полягає в тому, що в процесі її підготовки до першовитоків своєї історії залучалися десятки тисяч аматорів – дослідників, шанувальників своєї минувшини. Цьому немає ціни. Вона дала могутній поштовх розвитку краєзнавчого руху в Україні, сприяла розповсюдженню серед населення знань про рідний край, його історію, традиції, культуру; значно підвищила інтерес до пізнання і вивчення історії народу» [16, с. 22–23].

У 1966–1967 навчальному році на кафедрі суспільних наук ХЗВІ відбулися організаційні зміни. Внаслідок реорганізації кафедри марксизму-ленінізму було створено дві окремі кафедри: кафедра історії КПРС і наукового комунізму, яку очолив доцент В.П. Шило, та кафедра марксистсько-ленінської філософії і політичної економії під керівництвом доцента М.А. Терехова [17, арк. 82]. У цей час на кафедрі історії КПРС і наукового комунізму працювало чотири штатних викладачі та один сумісник: доцент В.П. Шило, професор

В.П. Будніков, доцент А.Д. Зуєв, старший викладач П.Т. Кияшко, доцент Б.К. Решетняк (сумісник). У своїй навчально-методичній та науковій роботі кафедра керувалася рішеннями ХХІІІ з'їзду КПРС, постановами Пленумів, наказами Міністерства вищої освіти, обласного комітету партії, ректорату та парткому інституту. Зусилля викладачів кафедри були спрямовані на формування у студентів, згідно існуючої термінології, науково марксистсько-ленінського світогляду, виховання їх в дусі принципів морального кодексу будівників комунізму [18, арк. 85].

На кафедрі суспільних наук була затверджена комплексна тема науково-дослідницької роботи (1966–1970 рр.) на тему: «Організаторська та ідеологічна робота Компартії України в період НЕПу», яка об'єднувала декілька тем дисертаційних робіт та наукових досліджень: «Діяльність Компартії України по здійсненню нової економічної політики» (докторська дисертація В.П. Шила); «Боротьба Компартії України проти троцькізму (1920–1927 рр.)» (докторська дисертація А.Д. Зуєва); «Боротьба Компартії України за ідейно-організаційне укріплення комсомолу (1921–1923 рр.)» (кандидатська дисертація П.Г. Кияшко); «Боротьба Компартії України за укріплення і розвиток періодичної печаті (1921–1925 рр.)» (монографія професора В.П. Буднікова) [18, арк. 92].

У 1966–1967 навчальному році вийшли наукові праці викладачів кафедри: «Нариси селища Дергачі (статистико-економічна довідка)» професора В.П. Буднікова; «Нариси історії Харківського машинобудівного заводу «Червоний Жовтень» доцентів В.П. Шила і А.Д. Зуєва [18, арк. 92].

Одним з напрямів роботи кафедри суспільних наук була підготовка та підвищення кваліфікації викладачів. Серйозне занепокоєння підготовкою кадрів у цій галузі було висловлене в постанові ЦК КПРС «Про заходи з подальшого розвитку суспільних наук та підвищення їх ролі в комуністичному будівництві», в якій зазначалось, що багато випускників аспірантури, були слабо підготовлені до науково-дослідницької та викладацької діяльності [19, с. 71]. Вже з 1968–1969 навчального року кафедра почала направляти своїх

викладачів на курси по підвищенню кваліфікації. Одним з перших курси з підвищення кваліфікації при Київському держуніверситеті пройшов асистент Л.Ю. Бадіян [20, арк. 30].

У 1969–1970 навчальному році на кафедрі історії КПРС і наукового комунізму працювало 5 штатних викладачів та 1 сумісник на 0,5 ставки: завідувач кафедри, доцент В.П. Шило; доцент А.Д. Зуєв; старший викладач М.П. Притула; старший викладач Є.В. Нікішов; асистент Л.Ю. Бадіян; доцент Б.К. Решетняк (сумісник) [21, арк. 11]. Викладачі кафедри продовжували працювати над виконанням планових наукових досліджень. Доцент В.П. Шило працював над докторською дисертацією і взяв участь у складанні та редагуванні збірника спогадів учасників Жовтневої революції і громадянської війни [22]. Доцент А.Д. Зуєв працював над докторською дисертацією «Більшовики України в боротьбі за підготовку і мобілізацію військових сил пролетарської революції (березень 1917 р. – лютий 1918 р.)» [23, арк. 23].

Старший викладач М.П. Притула завершив роботу над кандидатською дисертацією на тему: «Агітаційно-пропагандистська діяльність Комуністичної партії серед солдат військ Антанти на півдні України (кінець 1918 р. – перша половина 1919 р.)» [23, арк. 23]. Старший викладач Є.В. Нікішов продовжив працювати над кандидатською дисертацією «Комсомол Харківщини в роки Великої Вітчизняної війни (1941–1945 рр.)». Асистент Л.Ю. Бадіян збирав матеріал для кандидатської дисертації «Класики марксизму-ленінізму про некапіталістичний шлях розвитку відсталих народів» [23, арк. 23].

У 1970–1971 навчальному році на кафедрі суспільних наук ХЗВІ працювало 6 штатних викладачів: завідувач кафедри, доцент В.П. Шило; доцент А.Д. Зуєв; старші викладачі: М.П. Притула і Є.В. Нікішов; асистенти Л.Ю. Бадіян і М.П. Палютін. Свою навчально-методичну та наукову роботу кафедра будувала на основі рішень ХХІV з'їзду КПРС та ХХІV з'їзду КПУ. Постановою ЦК КПРС «Про заходи з подальшого розвитку суспільних наук і підвищення їх ролі в комуністичному будівництві»; Постановою Політбюро ЦК КП України від 19 лютого 1971 р. «Про подальший розвиток досліджень в

галузі історико-партійної науки та покращення її викладання у вищих навчальних закладах республіки» та ін. [23, арк. 11].

Таким чином, важливим кроком на шляху лібералізації суспільного життя стали рішення XX та XXII з'їздів КПРС, які поклали початок змінам у радянському суспільстві та історичній науці, що безпосередньо стосувалося і діяльності кафедри суспільних наук у Харківському ветеринарному інституті (пізніше – Харківський зооветеринарний інститут). У цей час було визначено загальний напрям роботи суспільствознавців та істориків – подолання сталінського догматизму, повернення до ленінської спадщини, засудження культу особи Й. Сталіна. Під час хрущовської «відлиги» суспільні науки користувалися відносною свободою в межах дозволеного партійними ідеологами. Рішення теоретико-методологічних проблем суспільних наук знаходилися виключно у веденні політиків та істориків з апарату ЦК.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія Харківської державної зооветеринарної академії. 155 років / Мін-во аграр. політики України, Харк. держ. зоовет. акад. ; редкол. : Ю. Д. Рубан (голова) [та ін]. Харків : Золоті сторінки, 2006. 500 с.
2. Харківській державній зооветеринарній академії – 160 років / В. О. Головка та ін. ; голов. ред. Ю. Д. Рубан ; М-во аграр. політики та продовольства України, Харк. держ. зоовет. акад. Харків : Золоті сторінки, 2011. 274 с.
3. Харківська державна зооветеринарна академія. 1851–2016. Харків : ХДЗВА, 2016. 39 с.
4. Палютін М. П. Харківський зооветеринарний інститут (минуле і сучасне зооінженерного факультету). Харків : ХЗВІ, 2001. 224 с.
5. Вопросы идеологической работы : сборник важнейших решений КПСС (1954–1961 гг.). Москва : Госполитиздат, 1961. 327 с.
6. XX съезд Коммунистической партии Советского Союза. 14–24 февраля 1956 год. Стенографический отчет. Москва : Госполитиздат, 1956. Т. 1. 640 с.
7. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму ХВІ за 1956/1957 навч. рік. *ДАХО (Державний архів Харківської області)*. Ф. 1773. Оп. 14. Спр. 168.
8. Матеріали про роботу кафедри марксизму-ленінізму ХЗВІ за 1960/1961 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 11.
9. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму ХЗВІ за 1960/1961 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 12.
10. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму ХЗВІ за 1960/1961 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 11.

11. Матеріали про роботу кафедри марксизму-ленінізму ХЗВІ за 1961/1962 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 49.
12. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму ХЗВІ за 1962/1963 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 95.
13. Енциклопедія сучасної України : у 18 т. / НАН України, т-во ім. Шевченка, Ін-т енцикл. дослідж. НАН України. Київ : Ін-т енцикл. дослідж., 2011. Т. 11. 710 с.
14. Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / редкол. : П. Т. Тронько (голова) та ін. Київ : Укр. рад. енцикл., 1967. Т. 21. 1002 с.
15. Матеріали засідань кафедри марксизму-ленінізму ХЗВІ за 1963/1964 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 139.
16. Тронько П. Т. Історія міст і сіл України в контексті регіональних досліджень. Досвід, проблеми, перспективи. Київ : НАН України, Ін-т історії України, 2001. 49 с.
17. Звіт про роботу кафедри марксизму-ленінізму ХЗВІ за 1965/1966 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 244.
18. Звіт про роботу кафедри історії КПРС і наукового комунізму за 1966/1967 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 298.
19. Общественные науки в высшей школе / М. А. Варшавчик и др. Киев : Вищ. школа, 1980. 296 с.
20. Звіт про роботу кафедри історії КПРС і наукового комунізму ХЗВІ за 1968/1969 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 520.
21. Матеріали про роботу кафедри історії КПРС і наукового комунізму за 1969/1970 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 603.
22. Сквозь грозы и бури. Харьков : Прапор, 1969. 288 с.
23. Матеріали про роботу кафедри історії КПРС і наукового комунізму ХЗВІ за 1970/1971 навч. рік. *ДАХО*. Ф. 5909. Оп. 1. Спр. 682.

References

1. Ruban, Yu. D. and other eds. (2006). *Istoriya Kharkivs'koyi derzhavnoyi zooveterynarnoyi akademiyi. 155 rokiv* [History of Kharkiv State Veterinary Academy. 155 years]. Kharkiv : Zoloti storinky, 500. [in Ukrainian].
2. Golovko, V. O. and other (2011). *Kharkivs'kiy derzhavniy zooveterynarniy akademiyi – 160 rokiv* [Kharkiv State Animal Veterinary Academy – 160 years.]. Kharkiv : Zoloti storinky, 274. [in Ukrainian].
3. (2016). *Kharkivs'ka derzhavna zooveterynarna akademiya. 1851–2016* [Kharkiv State Veterinary Academy. 1851–2016]. Kharkiv : KHDZVA, 39. [in Ukrainian].
4. Palyutin, M. P. (2001). *Kharkivs'kyu zooveterynarnyyu instytut (mynule i suchasne zoonzhenernoho fakul'tetu)* [Kharkiv Zoo Veterinary Institute (past and present zooengineering faculty)]. Kharkiv : KHZVI, 224. [in Ukrainian].
5. (1961). *Voprosy ydeolohycheskoy raboty : sbornyk vazhneyshykh reshenyy KPSS (1954–1961 hh.)* [Collection of the most important decisions of the CPSU (1954–1961).]. Moscow : Hospolytyzdat, 327. [in Russian].

6. (1956). *XX s'ezd Kommunistycheskoy partyy Sovetskoho Soyuzha. 14–24 fevralya 1956 hod. Stenohrafycheskyy otchet* [XX Congress of the Communist Party of the Soviet Union. February 14–24, 1956. Stenographic report]. Moskow : Hospolytyzdat, 1. 640. [in Russian].

7. (1957). *Zvit pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu KHVI za 1956/1957 navch. rik* [Report on the work of the Department of Marxism-Leninism HVI for 1956/1957 academic year]. *DAKHO (Derzhavnyy arkhiv Kharkivs'koyi oblasti)* [SAKHR (State Archives of Kharkiv region)], f. 1773, op. 14, spr. 168. [in Russian].

8. (1961). *Materialy pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu KHZVI za 1960/1961 navch. rik* [Materials on the work of the Department of Marxism-Leninism in the KHZVI for the 1960/1961 academic year]. *DAKHO* [SAKHR], f. 5909, op. 1, spr. 11. [in Russian].

9. (1961). *Zvit pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu KHZVI za 1960/1961 navch. rik* [Report on the work of the Department of Marxism-Leninism in the KHZVI for the 1960/1961 academic year]. *DAKHO* [SAKHR], f. 5909, op. 1, spr. 12. [in Russian].

10. (1961). *Zvit pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu KHZVI za 1960/1961 navch. rik* [Report on the work of the Department of Marxism-Leninism in the KHZVI for the 1960/1961 academic year]. *DAKHO* [SAKHR], f. 5909, op. 1, spr. 11. [in Russian].

11. (1962). *Materialy pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu KHZVI za 1961/1962 navch. rik* [Materials on the work of the Department of Marxism-Leninism in the KHZVI for 1961/1962 academic year]. *DAKHO* [SAKHR], f. 5909, op. 1, spr. 49. [in Russian].

12. (1963). *Zvit pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu KHZVI za 1962/1963 navch. rik* [Report on the work of the Department of Marxism-Leninism in the KHZVI for 1962/1963 academic year]. *DAKHO* [SAKHR], f. 5909, op. 1, spr. 95. [in Russian].

13. (2011). *Entsyklopediya suchasnoyi Ukrayiny : u 18 t.* [Encyclopedia of modern Ukraine : 18 vol.] / National Academy of Sciences of Ukraine, Shevchenko Society, Institute of Encyclopedic Studies, National Academy of Sciences of Ukraine. Kyiv : In-t entsykl. doslidzh, 11, 710. [in Ukrainian].

14. Tron'ko, P. T. and other eds. (1967). *Istoriya mist i sil Ukrayins'koyi RSR : u 26 t.* [The history of the cities and villages of the Ukrainian SSR : 26 vol.]. Kyiv. 21, 1002. [in Russian].

15. (1964). *Materialy zasidan' kafedry marksyzmu-leninizmu KHZVI za 1963/1964 navch. rik* [Materials of the sessions of the Department of Marxism-Leninism, KHZVI for 1963/1964 academic year] *DAKHO* [SAKHR], f. 5909, op. 1, spr. 139. [in Russian].

16. Tron'ko, P. T. (2001). *Istoriya mist i sil Ukrayiny v konteksti rehional'nykh doslidzhen'.* *Dosvid, problemy, perspektyvy* [History of cities and villages of Ukraine in the context of regional research. Experience, problems, perspectives]. Kyiv : NAN Ukrayiny, In-t istoriyi Ukrayiny, 49. [in Ukrainian].

17. (1966). *Zvit pro robotu kafedry marksyzmu-leninizmu KHZVI za 1965/1966 navch. rik* [Report on the work of the Department of Marxism-Leninism in the

KHZVI for 1965/1966 academic year]. *DAKHO* [SAKHR (State Archives of Kharkiv region)]. f. 5909, op. 1, spr. 244. [in Russian].

18. (1967). *Zvit pro robotu kafedry istoriyi KPRS i naukovoho komunizmu za 1966/1967 navch. rik* [Report on the work of the Department of History of the CPSU and Scientific Communism for the 1966/1967 academic year]. *DAKHO* [SAKHR], f. 5909, op. 1, spr. 298. [in Russian].

19. Varshavchyk, M. A. and other (1980). *Obshchestvennye nauky v vysshey shkole* [Social sciences in higher education]. Kyev : Vyshcha shkola, 296. [in Russian].

20. (1969). *Zvit pro robotu kafedry istoriyi KPRS i naukovoho komunizmu KHZVI za 1968/1969 navch. rik* [Report on the work of the Department of History of the Communist Party of the Soviet Union and scientific communism of the KHZVI for 1968/1969 academic year]. *DAKHO* [SAKHR], f. 5909, op. 1, spr. 520. [in Russian].

21. (1970). *Materialy pro robotu kafedry istoriyi KPRS i naukovoho komunizmu za 1969/1970 navch. rik* [Materials about the work of the Department of History of the CPSU and Scientific Communism for 1969/1970 academic year]. *DAKHO* [SAKHR], f. 5909, op. 1, spr. 603. [in Russian].

22. (1969). *Skvoz' hrozy y bury*. Khar'kov : Prapor, 288. [in Russian].

23. (1971). *Materialy pro robotu kafedry istoriyi KPRS i naukovoho komunizmu KHZVI za 1970/1971 navch. rik* [Materials on the work of the Department of History of the Communist Party of the Soviet Union and scientific communism of KHZVI for 1970/1971 academic year] *DAKHO* [SAKHR], f. 5909, op. 1, spr. 682. [in Russian].

Рецензент:

Бородай І.С., д.і.н., проф.

Надійшла до редакції 13.09.2018 р.